

תוכחת אוהב

מים ראשונים: 'תוכחה' קשורה לשבת פרשת דברים-חזון בקשר כפול: הקריאה בתורה ולוח השנה. בקריאה בתורה, ספר דברים אותו נתחיל לקרוא השבת וילוה אותנו בשלושה החודשים הבאים, מכיל לא מעט דברי תוכחה. ובלוח השנה, שבת חזון היא השלישית בשלושת השבועות שבה: "נהגו העם להיות מפטירין קודם תשעה באב בשלש שבתות בדברי תוכחות" (רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים יג ט). לפיכך, נידרש לנושא זה בימים קשים אלה, אך באהבה.

דברים רבה א ד – יוכיחם אוהבם

"אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" – אמר ר' אחא בר' חנינא: ראויות היו התוכחות לומר מפי בלעם והברכות מפי משה. אלא, אילו הוכיחם בלעם, היו ישראל אומרים: שונא מוכיח! ואילו ברכם משה, היו אומות העולם אומרים: אוהבם ברכם. אמר הקב"ה: יוכיחם משה שאוהבן ויברכם בלעם ששונאם, כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל.¹

מסכת בבא בתרא דף יד עמוד ב – משה כתב פרשת בלעם

משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב ...²

ספרי דברים פסקא א א – דברים של תוכחות

"אלה הדברים אשר דבר משה" – וכי לא נתנבא משה אלא אלו בלבד? והלא הוא כתב כל התורה כולה, שנאמר: "ויכתוב משה את התורה הזאת" (דברים לא ט). מה תלמוד לומר "אלה הדברים אשר דבר משה"? מלמד שהיו דברי תוכחות,³ שנאמר: "וישמען ישורון ויבעט" (שירת האזינו).⁴ כיוצא בו אתה אומר: "דברי עמוס אשר היה בנוקדים מתקוע" (עמוס א א) ... ומנין שהיו דברי תוכחות? שנאמר: "שמעו הדבר הזה פרות הבשן אשר בהר שומרון העושקות דלים הרוצצות אביונים האומרות לאדונייהם הביאה ונשתה" (עמוס ד א). כיוצא בו אתה אומר: "ואלה הדברים אשר דבר ה' אל ישראל ואל יהודה" (ירמיהו ל ד) ... ומנין שהיו דברי תוכחות? שנאמר: "כי כה אמר ה' קול חרדה שמענו פחד ואין שלום. שאלו נא וראו אם יולד זכר, מדוע ראיתי כל גבר ידיו על חלציו כיוולדה ונהפכו כל פנים לירקון" (ירמיהו ל ה-ו).⁵

¹ אמנם, בסוף ברכם משה – וזאת הברכה – וגם בלעם מצד שני לא נכשל לגמרי בניסיונו לקלל את ישראל (ראו דברינו [מה טובו אהליו](#) [יעקב](#) וכן [נבואת בלעם ועצתו](#) בפרשת בלק). אבל הרעיון של איפכא ואדרבא ("הפוך אחי" בלשון צעירנו) חוזר בפסוקים ומדרשים רבים. משלי יג כד: "[חושך שבטו שונא בנו](#) ואוהבו שחרו מוסר" (דברינו בפרשת שמות). משלי כז ו: "נאמנים פצעי אוהב ונעדרות נשיקות שונא" (הגמרא בתענית כ ע"א) ועוד. אבל עדיין השאלה היא מה היא תוכחת האוהב? האם הכוונה לספר דברים בכללותו (שלא חסרות בו תוכחות) או שהכוונה לתוכחה מסוימת? מה הכוונה בביטוי "יתבררו התוכחות"?

² ובירושלמי סוטה ה ו: "משה כתב חמישה ספרי תורה וחזר וכתב פרשת בלק ובלעם וכתב ספרו של איוב". נתעלם מספר איוב ונתמקד בפרשת בלעם. מה פשר כתיבה נפרדת זו ומה הקשר של מאמר זה (עליו כבר הרחבנו בדף [פרשת בלעם](#)) לנושא שלנו? נציע כתובה את החיבור למדרש דברים רבה לעיל אשר ישפך אור על שתי הדרשות. לכתחילה היו אכן הברכות והתוכחות ראויות להיאמר בשעתן ובמקומן ולהיכתב לדורות, כל אחת בנפרד – אלה מפי משה האוהב ואלה מפי בלעם השונא. נדמיין לרגע, שספר התורה הראשון שכתב משה אכן היה בלי פרשת בלעם. ומי שהפך את קללותיו של בלעם לברכות, גם כפה עליו את כתיבתן בספר למען יעמדו לדורות. אך רגע לפני השלמת כתיבת ספר התורה הראשון (ראו הדף [תורה חתומה או מגילות נתנה](#)), עלתה במחשבה לפניו יתברך שטוב שהכל יוכל בספר אחד – "הכל יוכל וכללם יחד" – יפה תוכחה לצד ברכה! ואי לכך, נוסף ונדמיין, תורגמו ברכותיו של בלעם מארמית שהיא שפת אמו לעברית ("עי משה), ושונה שמה מפרשת בלעם לפרשת בלק. וכל זה במטרה שהגדיר המדרש לעיל: "יוכיחם משה שאוהבן ויברכם בלעם ששונאם כדי שיתבררו הברכות והתוכחות ביד ישראל".

³ כי דיבור נחשב ללשון קשה, בוודאי יותר מאמירה ("וידבר" כנגד "ויאמר"). כאן, יש תוספת של דיבור שהוא עקיפה. ראו דברים רבה א ו: "אלה הדברים ... כדבורים היו בני מתנהגים בעולם ... מה הדבורה הזו דבשה מתוק ועוקצה מר, כך הם דברי תורה". לבלעם אמרו: לא מדובשך ולא מעוקשך (רש"י במדבר כב יב), אבל בתורה צריך לסבול מהעוקש על מנת ליהנות מהדבש. ראו בדומה הביטוי [האוכל מן הקור, לוקה מן הקורה](#).

⁴ אכן, ספר דברים, תחילתו בדברי תוכחה: אזכור חטא המרגלים בפרק א, חטא העגל בפרק ט ואזהרות שונות על קנאת ה' וסופו בדברי תוכחה: פרוש כי תבוא, נצבים וילך ושירת האזינו. השיא הוא, ללא ספק, הקללות שבפרשת כי תבוא שעליהן כבר נאמר במסכת בבא בתרא פח ע"ב: "ואמר רבי לוי: בוא וראה שלא כמדת הקב"ה מידת בשר ודם. הקב"ה ברך ישראל בעשרים ושתיים וקללן בשמונה (פרשת בחוקותי) ואילו משה רבינו ברכן בשמונה וקללן בעשרים ושתיים (פרשת כי תבוא)". ראו גם גמרא מגילה לא ע"ב: "אין מפסיקין בקללות" משום "לא תקוץ בתוכחתו", מובא בדברינו [ספר דברים – משנה תורה](#) בפרשת זו. אבל די לנו בכך שמדרש ספרי מחבר את תחילת הספר "אלה הדברים" עם הפסוקים הקשים שבשירת האזינו "וישמען ישורון ויבעט". דעת מדרש זה היא בברור שתוכחת משה הייתה קשה, קשה מאד, ומשתרעת על פני הספר כולו.

⁵ ההשוואה עם דברי התוכחה הקשים של הנביאים ודאי אינה מרככת את תוכחתו של משה (ראו בסוף ספרי שם דווקא תוכחה מרככת יותר, פילוסופית יותר של קהלת). נוצרת כאן שרשרת היסטורית דו-כיוונית. מחד גיסא, כל התוכחות של הנביאים מבוססות

ספרא שמיני פרשה א ד"ה ויהי ביום – אהרן לא הוכיח

... "ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל". ובמשה הוא אומר: "ויבכו בני ישראל את משה". ומפני מה בכו את אהרן שלשים כל בית ישראל ומשה לא בכו אלא בני ישראל ולא כל בית ישראל? שאהרן לא אמר לאיש ולא לאשה סרחת, אבל משה מפני שהוכיחם, נאמר בו: "ויבכו בני ישראל את משה".⁶

פסיקתא דרב כהנא נספחים פרשה א – דברי כיבושין

"וזאת הברכה" - הן וכיבושיהן. לפי שהוא מקנטרן בראשו של ספר "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל" - לפיכך הוא חוזר ומברכן בסופו, וזאת הברכה.⁷

דברים רבה א ג – תוכחה על העבר ופחות על העתיד

זהו שאמר הכתוב: "אלה עשית והחרשתי דמית היות אהיה כמוך, אוכיחך ואערכה לעיניך" (תהילים נ כא). מהו "אלה עשית והחרשתי"? אמר ר' שמואל בר נחמן: "אלה אלהיך ישראל" (שמות לב ד) עשיתם במדבר והחרשתי לכם. למה? שהיה משה מפייס עלי ואומר לי "סלח נא" ושמעתי לו. "דמית היות אהיה כמוך" דמיתם את הצורה ליוצרה ואת הנטיעה למי שנטעה.⁸ "אוכיחך ואערכה לעיניך". שני אמוראים. אחד אמר: אעורר כל לעיניך, ואחד אמר: אסדור כל לעיניך. אמר להם משה: איני מוכיח אתכם על מה שאתם עתידים לעשות אלא על מה שעשיתם לשעבר: "במדבר בערבה מול סוף".⁹

מדרש תנאים לדברים פרק א פסוק א – תוכחה עדיפה על פני עשרת הדברות

"אלה הדברים" - אמר ר' שמעון: אשריהם של צדיקים שאין נפטרים מן העולם עד שהן מצווין את בניהם אחריהם על דברי תורה. שכן מצינו באברהם אבינו שלא נפטר מן העולם עד שצוה את בניו ואת ביתו שישמרו דרכיו של הקב"ה ... וכן יצחק צוה את יעקב ... וכן יעקב צוה את בניו ... וכן דוד מלך ישראל צוה את שלמה בנו ... וכן משה רבינו לא נפטר מן העולם עד שהוכיח את ישראל על עונות שבאו לידם וצוה אותם לשמור מצוותיו של הקב"ה.¹⁰

על תוכחות משה. מאידך גיסא, דברי משה מקבלים משמעות קשה יותר בעקבות דברי הנביאים והאירועים ההיסטוריים שאכן קרו בתולדות ישראל.

⁶ מתינותו של אהרן איש הפשרות מול גישת "יקוב הדין את ההר" של משה מופיעה במקומות רבים. אבל ספרא מדגיש את עניין התוכחה של משה (שהיא אולי חלק מ"יקוב הדין את ההר") ובכך הוא מצטרף לספרי לעיל. ראו מקבילה באבות דרבי נתן נוסח א פרק יב: "מפני מה בכו ישראל את אהרן שלשים יום? מפני שדן אהרן דין אמת לאמתו ומימינו לא אמר לאיש שסרחת ולא לאשה שסרחת ... אבל משה שמוכיח בדברים קשים נאמר ויבכו בני ישראל את משה. ועד כמה אלפים היו בישראל שנקראו שמם אהרן שאלמלא אהרן לא בא זה לעולם". בסופו של דבר, דווקא אהרן "דן דין לאמתו"! אגב, הרעיון האחרון של המדרש שעל שמו של אהרן נקראו ילדים, יותר מאשר על שמו של משה, הוא כנראה תוספת מאוחרת. תקופה ארוכה בהיסטוריה של עם ישראל אכן נמנעו משימוש בשם משה ("ממשה עד משה לא קם כמשה"), וגם בשם אהרן, בשמות האבות ושמות בתנ"ך בכלל. המנהג לחזור על שמות הוא מאוחר. בכל מקרה, טענת המדרש שהשימוש בשם אהרן יותר שכיח (או מוקדם) מהשם משה צריכה עיון.

⁷ מדרש זה מייצג את האסכולה הרכה והנינוחה. המדרש לא רק מדגיש את הסיבות החיוביות של ספר דברים בברכת משה, אלא גם מכנה את התוכחה של משה: דברי כיבושין - דברי מוסר ותוכחה הנאמרים בנחת ובאהבה ובמטרה חינוכית. ראו מסכת תענית פרק ב משנה א ובגמרא טו ע"א. וברש"י שם: "שכובשין את הלבבות להחזירם למוטב, ואלו הן דברי כבושין". ובתוספתא תענית פרק א הלכה ח: "זקן שבהם אומר לפניו דברי כיבושין: בני, יתבייש אדם מחבירו ואל יתבייש אדם ממעשיו. מוטב יתבייש אדם מחבירו ואל יהא הוא ובניו מציבין ברעב". (מדובר בתענית על בצורת גשמים). ראו גם רש"י ויקרא פרק א פסוק א: "צא ואמור להם דברי כבושים, בשבילכם הוא נדבר עמי".

⁸ היינו האנשה של האל שהוא דבר מגונה. כך גם בבראשית רבה כד א: "הפפכם אם כחמר היצר יחשב - מדמים צורה ליוצרה נטיעה לנוטעה: כי יאמר מעשה לעשהו לא עשני יצר אִמֶר לְיוֹצְרוֹ לֹא הֵבִינִי". אך במקומות אחרים נאמרו הדברים לשבח: "גדול כוחם של נביאים שמדמין צורה ליוצרה (ואת הנטיעה לנוטעה)" (בראשית רבה כז א, קהלת רבה ב ב, מדרש תהלים מזמור א). ראו הדף [המדרש המעצים](#).

⁹ תוכחה לעבר ולא לעתיד יש בה הקלה וריכוך משום שעל העבר כבר נסלח. אפילו על חטא העגל החמור ("אין לך דור ודור שאינו נוטל מחטאו של עגל", איכה רבה א כח), כבר נאמר "סלחתי כדברך" (נאמר באמת במרגלים והועתק לחטא העגל, ראו דברינו [סלחתי כדברך ואולם](#) בפרשת שלח לך). ומסליחת העבר יש תקווה לסליחה גם לעתיד. רעיון זה מופיע גם בהקדמת רמב"ן לספר דברים: "וטרם שיתחיל בביאור התורה התחיל להוכיחם ולהזכיר להם עונותיהם כמה ימרוהו במדבר וכמה שהתנהג עימם הקב"ה במידת רחמים. וזה להודיע חסדיו עמהם. ועוד, שיוכיחו בדבריו שלא יחזירו לקלקולם פן יספו בכל חטאתם ולחזק לבם בהודיעו אותם כי במידת רחמים יתנהג עימם לעולם. שלא יאמר אדם לא נוכל לרשת את הארץ כי אין אדם אשר לא יחטא ומיד תהיה מדת הדין מתוחה כנגדנו ונאבד. ולכן הודיעם משה רבנו כי הקב"ה רחמן מלא רחמים כי הסליחה והמחילה ממנו יתברך סיוע ועזר לבני אדם בעבודתו וכעניין שאמר הכתוב: כי עמך הסליחה למען תורא". (ועל עצם הקביעה שמשה מוכיחם רק על העבר ולא "על מה שאתם עתידים לעשות", אפשר כמובן להתווכח, ראו סוף פרק לא בפתיחה לשירת האזינו).

¹⁰ משה רבנו נמנה לאחר האבות, נחא. אבל למה לאחר דוד? מהו "וכן" אצל משה? מה גם שאצל אברהם, יצחק, יעקב ודוד "הציווי", היינו העברת המורשת, הוא פרטי מאב לבן, בעוד שאצל משה זו העברת המורשת ("מורשה קהילת יעקב") לציבור בכללותו. בדרשה 'שקטה' ונאה זו על אושרם של הצדיקים שזוכים להעביר את מורשתם לדורות הבאים, מקופלת בשקט לכאורה, הדרמה הגדולה של משה בערוב ימיו. אין לו 'בן ממשיך', אין לו למי להעביר את מורשתו. עם ישראל כולו הם בניו.

אמר ר' ישמעאל: דברים הללו שקולים כנגד עשר הדברות שקבלו ישראל מהר סיני. ולא עוד אלא שעשרת הדברים כשאמרו עליהם נעשה ונשמע לא המתינו מעט, עד שמרדו בהן ואמרו: "אלה אלהיך ישראל". ודברים הללו החזירו את ישראל למוטב ודיבוקם בהקב"ה ובתורתו. שנאמר: "ואתם הדבקים בה' אלהיכם" (דברים ד ד). אמר לו הקב"ה למשה: הואיל ונדבקו ישראל בי בדברים הללו, לא יהיו נקראים אלא על שמך, שנאמר: "אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל". "אשר דבר ה'" לא נאמר, אלא: "אשר דבר משה".¹¹

מדרש הגדול דברים א ג – התיירא וקיבל רשות להוכיח

"דבר משה אל כל ישראל" – אמר ר' שמעון בן לקיש: היה משה מתיירא מלהוכיח את ישראל. אמר בלבו: בשביל דבר אחד שאמרתי להם "שמעו נא המורים" (במדבר כ י), נמנעתי מלהיכנס לארץ ישראל. עכשיו, אם אני מוכיחן כל הדברים הללו, מה תהיה עלי? והיה מתיירא עד שנתן לו הקב"ה רשות ואמר לו: דבר! אל תהי אומר "דָּבַר משה"¹², אלא "דָּבַר משה"¹³, שנתן לו הקב"ה רשות לדבר.¹⁴

אמר ר' יוחנן: כל האומר שמשה הוכיח את ישראל מדעתו, אינו אלא חוטא.¹⁵ והבא לומר כן אומרים לו: תשובתך בצידך: "ככל אשר צוה ה' אותו אליהם" – לא הוכיחן אלא מדעת הקב"ה.¹⁶

דברים רבה א ט – מתוכחה לברכה

"אלה הדברים" – רבותינו אומרים: אמר לו הקב"ה למשה: הואיל וקיבלו עליהן תוכחותיך, צריך אתה לברכם. מיד חזר וברכם. מנין? שנאמר: "ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים ויברך אתכם". ומנין שכל המקבל תוכחה זוכה לברכה? שכן שלמה מפרשה: "ולמוכיחים ינעם ועליהם תבוא ברכת טוב" (משלי כד כה). אמר הקב"ה לישראל: בעולם הזה הייתם מתברכים ע"י אחרים. לעתיד לבוא אני אברך אתכם מפי. שנאמר: "אלהים יחננו ויברכנו, יאר פניו אתנו סלה" (תהלים סז ב).¹⁷

שבת שלום

מחלקי המים

מים אחרונים: באשר לדרשה שדברים הם דבורים שעוקצות (הערה 2 לעיל), ראו דברים רבה (ליברמן) פרשת דברים: "מה הדבורה הזו כיון שהיא נותנת עוקצה מיד מתה, כך משה כיון שהוכיח את ישראל מיד נסתלק". סוף סוף, לא יכלו בני ישראל לעמוד בתוכחתו הקשה של משה והיא שאולי גרמה לו, בין השאר, להסתלק ולהעביר את ההנהגה ליהושע ולדור הבא.

¹¹ אם ר' שמעון רואה בדברי המוסר והתוכחה של משה את המורשת הרוחנית שמעביר אב לבנו, בא ר' ישמעאל ומשווה אותם לעשרת הדברות, לדברי תורה. ולא עוד אלא ש"אלה הדברים" עדיפים על "עשרת הדברות". עשרת הדברות לא החזיקו יותר מאחד עשר יום. ראו דברים רבה (ליברמן) בפרשתנו על הפסוק: "אחד עשר יום מחורב". כך גם בשמות רבה מב ז: "אמר ר' שמעון בן יוחאי י"א יום היו עם הקב"ה וכ"ט יום היו מתחשבים היאך לעשות את העגל כמו שכתוב (דברים א) אחד עשר יום מחורב". ואילו "אלה הדברים" מלווים את עם ישראל, בעליות וברידות, לאורך כל דרכו. דברי בשר ודם גדולים מדברי שמים, בדיוק ההפך ממה שראינו בספרי לעיל (ראו בפרט הגמרא בבא בתרא שהבאנו בהערה 3).

¹² כמו שכתוב בחומש, הדל"ת בחיר"ק והב"ת בסג"ל.

¹³ בלשון ציווי, הדל"ת בפת"ח והב"ת בציר"ה.

¹⁴ מדרש זה חולק על מדרש תנאים הקודם שדברי בשר ודם גדולים מדברי הקב"ה, אולי משום שהוא שייך לשיטה המחמירה של מדרש ספרי בו פתחנו (המדרש הגדול עצמו איננו מייצג שיטה מסוימת, משום שהוא אסופה של מדרשים ומביא מגוון רחב של מדרשים, רבים מהם הבאנו לעיל).

¹⁵ אולי לא "חוטא" במובן של חטא ועוון, אלא מחטיא את המטרה, אינו יורד לפירוש האמיתי, כמו "אינו אלא טועה".

¹⁶ כבר הרחבנו לדון בדברינו [ספר דברים – משנה תורה](#) בפרשת זו על מעמדו המיוחד של ספר דברים המכונה משנה תורה אם הוא הכל מפי הגבורה כשאר החומשים או שייחודו בכך שאלה באמת דברי משה. וכבר העירו רבים וטובים שאין "וידבר ה' אל משה" או "ויאמר ה' אל משה" בכל הספר (יש שניים, בסוף הספר בפרק לא אך הם בקשר לפטירתו של משה). אפשר שדברי ר' יוחנן כאן אינם עולים לכאן או לכאן ויכולים להסתדר עם כל אחת מהשיטות. גם לשיטה שמשה הוא שמוכיח את בני ישראל בלשונו וכרוחו, קיבל לכך את הסכמתו (הכללית) של הקב"ה.

¹⁷ ובספרי דברים פיסקא יא, בני ישראל חוזרים ומוכיחים את משה: "אמרו לו: רבינו משה, אי אפשר שתברכנו! המקום הבטיח את אברהם אבינו: כי בך אברכך והרבה ארבה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים (בראשית כב כז), ואתה נותן קצבה לברכתנו! משל למלך וכו'. אמר להם משה לישראל: ה' אלהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים - זו משלי. ושלכם: ויברך אתכם כאשר דבר לכם, כחול ימים וכצמחי אדמה וכדגי הים וככוכבי השמים לרוב". לא צריך לחכות לסוף הספר, לפרשת "וזאת הברכה". הברכה היא כאן ועכשיו בתוך התוכחה. ולפי זה נראה שגם הפסוק כמו: "איכה אשא לבדי וכו'" אינו בהכרח תוכחה ואפשר להבינו באופן חיובי כסימן לריבוי עם ישראל! ראו רמב"ן על פסוק זה וכן איכה רבה א א ופתיחתא (יא) מדרש אילו זכיתם: "אילו זכיתם הייתם קוראים בתורה (דברים א') איכה אשא לבדי, ועכשיו שלא זכיתם הרי אתם קוראים איכה ישבה בדד". ולא ברור פשר המנהג לנגן פסוק זה במנגינת איכה. המאיר עינינו יבורך!